

Gertrudis Tosca, sacerdotessa «alumbrada» de València. Una primavera d'amor i mística herètica (1668)*

Gertrudis Tosca, priestess «alumbrada» of València. A spring of love and heretical mysticism (1668)

per Albert Toldrà i Vilardell

Universitat de València

RESUM:

Gertrudis Tosca va ser una dona singular, que esdevingué, en la primavera de l'any 1668, per un període molt curt, una mena de sacerdotessa carismàtica per a un petit cercle a la ciutat de València, un grup format per sacerdots i altres dones, que podem considerar integrats en el moviment dels «alumbrados», únic cas d'aquesta heretgia al País Valencià i desarticulat pel tribunal de la Inquisició de València. Heterodòxia mística, credulitat supersticiosa i molta activitat sexual.

PARAULES CLAU:

Inquisició, Gertrudis Tosca, «alumbrados», moviments heterodoxos

ABSTRACT:

Gertrudis Tosca was a singular woman, who, in the spring of 1668 in the city of Valencia, became for a very short period some kind of charismatic priestess for a small circle, made of some priest and a few other women, which we can regard as part of the «alumbrados» movement. This is the only known case of the heresy in the País Valencià, and was dismantled by the court of the Inquisition of València. The main traits of the group's activities were mystical heterodoxy, superstitious credulity and a lot of sex.

KEY WORDS:

Inquisition, Gertrudis Tosca, «alumbrados», heterodox movements

La religiositat del barroc hispànic, contrarreformista, actua com un opi del poble: una litúrgia enlluernant, manifestacions sobrenaturals alimentades per la credulitat i la ignorància popular, tot sota el rigorisme doctrinal supervisat pel Sant Ofici de la Inquisició, contra el virus del protestantisme.¹ L'element central d'aques-

Recepció: 23/07/2020. Avaluacions: 26/10/2020, 28/10/2020. Versió definitiva: 06/11/2020.

* Albert Toldrà Vilardell. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8579-3684>.

1. Sobre la Inquisició espanyola moderna, vegeu J. A. LLORENTE, *Historia crítica de la Inquisición en España*, Madrid, Hiperión, 1980; H. Ch. LEA, *Historia de la Inquisición española*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1983; R. GARCÍA CÁRCCEL i D. MORENO MARTÍNEZ, *Inquisición. Historia Crítica*, Madrid, Temas de Hoy, 2000; Á. de PRADO MORA, *El Tribunal de la Inquisición en España (1478-1834)*, Madrid, Editorial Actas, 2003; i J. MARTÍNEZ MILLÁN, *La Inquisición española*, Madrid, Alianza Editorial, 2007.

DOI: <https://doi.org/10.31009/recerques.2021.i78.02>

ta nova religiositat tridentina és l'eucaristia, la presència física de la divinitat mitjançant el miracle de la transubstanciació: la comunió, el viàtic, la processó de Corpus, l'exhibició del «Santíssim».²

Alhora, la mística i els moviments reformistes coneixen des del segle XVI una eclosió als territoris de la monarquia hispànica en demanda de noves formes de religiositat, allunyades de la religió oficial. En aquest ambient d'efervescència, de promoció de la devoció interior i rebuig a les formes exteriors –influència erasmista–, moltes dones arriben a jugar papers importants, individualment com a beates espirituals, algunes d'elles prestigioses i influents, o bé reunint-se en una mena de tertúlies místiques amb religiosos, que el Sant Ofici anomena «conventículos», sospitosos per la facilitat amb què poden desviar-se de l'ortodòxia doctrinal. Sovint, com en el cas que ens ocupa, una dona carismàtica n'assumeix la direcció, i els sacerdots mateixos se'n fan seguidors.³

El cas més definit d'aquestes formes d'heterodòxia als regnes hispànics és l'heretgia dels «alumbrados», sorgida a Castella, Extremadura i Andalusia a finals del s. XV.⁴ Té un gran èxit i s'escampa tot al llarg del segle XVI, malgrat la persecució

Quant al tribunal del Sant Ofici de València, M. J. ARDIT, *La Inquisició al País Valencià*, Castelló, F. Sanchis i Cardona, 1970; R. GARCÍA CÁRCCEL, *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia 1530-1609*, Barcelona, Edicions 62, 1979; S. HALICZER, *Inquisición y sociedad en el Reino de Valencia 1478-1834*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1993; A. GONZÁLEZ-RAYMOND, *Inquisition et société en Espagne. Les relations de causes du tribunal de Valence (1566-1700)*, París, Diffusion Les Belles Lettres-Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté, 1996; i A. TOLDRÀ, *En nom de Déu. La Inquisició i les seues víctimes al País Valencià*, Picanya, Edicions del Bullent, 2011.

2. Alguns estudis sobre la religiositat contrareformista valenciana: F. PONS FUSTER, *Místicos, beatas y alumbrados. Ribera y la espiritualidad valenciana del s. XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1991; B. A. EHLERS, «La esclava y el patriarca: las visiones de Catalina Muñoz en la Valencia de Juan de Ribera», *Estudis. Revista d'Història Moderna* 23, 1997, 101-116; i J. L. SÁNCHEZ LORA, «Claves mágicas de la religiosidad barroca», dins *La religiosidad popular. Vol. II, Vida y muerte: la imaginación religiosa*, Barcelona, Anthropos, 2003, 125-145.

3. Sobre la persecució a l'espiritualitat heterodoxa femenina, vegeu C. GUILHEM, «La Inquisición y la devaluación del verbo femenino», dins B. BENASSAR (ed.), *Inquisición española: poder político y control social*, Barcelona, Crítica, 1981; M. H. SÁNCHEZ ORTEGA, *La mujer y la sexualidad en el Antiguo Régimen. La perspectiva inquisitorial*, Madrid, Akal, 1992; Á. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, *Hacerse nadie. Sometimiento, sexo y silencio en la España de finales del s. XVI*, Lleida, Milenio, 1998; M. E. GILLES (ed.), *Mujeres en la Inquisición. La persecución del Santo Oficio en España y el Nuevo Mundo*, Barcelona, Martínez Roca, 2000; G. BECHTEL, *Las cuatro mujeres de Dios. La puta, la bruja, la santa y la tonta*, Barcelona, Ediciones B, 2001; S. HALICZER, *Between Exaltation and Infamy. Female Mystics in the Golden Age of Spain*, Oxford University Press, 2002; A. SARRIÓN MORA, *Beatas y endemoniadas. Mujeres heterodoxas ante la Inquisición. Siglos XVI al XIX*, Madrid, Alianza Editorial, 2003; A. TOLDRÀ, *Il·luses, santes, falsàries. Relats d'espiritualitat femenina heterodoxa perseguida per la Inquisició de València (1624-1808)*, Picanya, Edicions del Bullent, 2018; i F. PONS FUSTER, *Beatas: Mujeres espirituales valencianas en la Edad Moderna*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2019.

4. El moviment dels «alumbrados» i el seu context històric són estudiats en PONS, *Místicos, beatas...*; M. ALMENARA i M. ARDIT, «Nuevas perspectivas sobre los movimientos protestantes valencianos en el siglo XVI», *Estudis. Revista d'Història Moderna* 23, 1997, 75-100; P. SANTONJA,

acarnissada de la Inquisició, que sense filar molt prim la considera luterana.⁵ Els grups erradicats, però, renaixen contínuament; el darrer d'important és el de Sevilla, l'any 1630. Al País Valencià sembla que l'únic conventicle d'«alumbrados», ja ben tardà, és el de Gertrudis Tosca.

Quines són les idees d'aquesta heretgia? Es basen en el quietisme o deixament, una tendència que trobem en diverses religions, que consisteix en l'abandonament total de l'esperit a la divinitat; fet això, la directa relació mística amb Déu emancipa el creient de les constriccions de la doctrina i la moral, i llavors la frontera entre el bé i el mal es difumina: els pecats deixen d'ésser-ho, o encara més, esdevenen obres meritòries. Evidentment, els «alumbrados» rebutgen la litúrgia, els sagraments i la jerarquia, punts en què coincideixen amb els reformats. Paral·lelament, aquests grups practiquen una sorprenent promiscuïtat sexual, a la qual atribueixen un valor espiritual. La sentència contra els «alumbrados» de Llerena, del 1574, un dels grups més importants, condemna aquesta fusió de sexualitat i religió. En relació a les beates, diu:

[...] les parece que Christo en quien están contemplando les aparece en figura de hombre y con él vienen a tener grandes tentaciones de carne y realmente les parece que pasan con él tocamientos deshonestos hasta tener poluciones. [...] les parece que ven que el mismo crucifixo las convida a deshonestidades lebantando sus bergüenzas por debaxo del paño.⁶

Més tard és desarticulat el conventicle de Sevilla; la sentència, del 1623, diu que prediquen que «los tocamientos y movimientos desonestos que tienen con mugeres los obra Dios», i que sovint homes i dones «se juntan carnalmente, y dizen que en aquello no pecan».⁷

En un manual jurídic de la Inquisició de València,⁸ probablement procedent de Sevilla, de finals del segle XVII, es dedica un capítol sencer als «alumbrados», que

La herejía de los Alumbrados y la espiritualidad en la España del siglo XVI. Inquisición y sociedad, València, Biblioteca Valenciana, 2001; i J. PÉREZ ESCOHOTADO, *Antonio de Medrano, alumbrado episcópeo. Proceso inquisitorial (Toledo, 1530)*, Madrid, Verbum, 2003.

5. SANTONJA, *La herejía...*, 1-80, dedica ingents esforços a determinar les arrels, els orígens medievals de l'espiritualitat «alumbrada» –des del punt de vista catòlic. D'on arriben les idees i els models de comportament, d'organització, de tolerància sexual dels «alumbrados»? Són evidentment l'expressió coherent –en el seu context històric– de les creences del «dejadismo», del lliurament absolut a Déu sense mediació institucional; això és el que explica l'afloreament de fets similars al llarg dels segles i en diferents espais –no sols cristians–, a més de la possible però insegura transmissió d'unes concretes doctrines medievals. Ens preguntem, per exemple, per què els «alumbrados» erigeixen una sacerdotessa, quan potser la pregunta deuria ser com és que l'Església ha negat i continua negant aquesta possibilitat, o per què tenen relacions sexuals, quan potser el problema és més aviat el celibat eclesiàstic, intensament qüestionat des de l'edat mitjana.

6. Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 2440, f. 143r-146v. Citat per SANTONJA, *La herejía...*, 287-289.

7. Archivo Histórico Nacional (AHN), Inquisición, llibre 1263, f. 162r-167v. Citat per SANTONJA, *La herejía...*, 324-328.

8. Arxiu de la Universitat de València (AUV), Varia 35, f. 73r.-v.

semblen, s'hi diu, «una gente como illusa», però en realitat es tracta d'«hypócritas» que simulen la santedat amb malícia, i «por ser cosa tan perjudicial [...] convendría castigarlos con rigor». Cal seguir, diuen aquests, els «movimientos internos para hacer o dejar de hacer alguna cosa», i sota capa de mortificació prediquen que la sexualitat és lícita, «los tocamientos deshonestos y dormir un hombre con una muger no era pecado, antes era meritorio», o bé si no hi ha penetració, «no entrando intravas no era pecado, sino meritorio». Aquest manual posa l'exemple d'un religiós que

[...] enseñaba a sus hijas de confesión que era meritorio desnudarse en su presencia y azotarse, y consentir que él las azotase por detrás y por delante, y tocarles sus partes vergonzosas, y ellas a él, y vesarse, y dormir en una cama, y ponerse a dormir encima de ellas, haciéndolas creer que como el miembro no entrase dentro, no era pecado, y aunque entrara, como ellas no lo hicieran sino por obedecer, sin consentir de su parte [...] y las meaba en la natura –la vagina– y en la boca, y repelaba de sus partes vergonzosas, y les metía el dedo dentro de la natura y el sieso –el cul–, y hacía otros actos semejantes, diciendo que era para mortificarlas y hacerlas vencer las tentaciones de la carne.

En ésser detinguts i processats per la Inquisició aquests religiosos «alumbra-dos», diu Sarrión⁹ presenten dos tipus d'actituds: els que al·leguen el motiu sexual per escapar al rigor que el Sant Ofici empra amb els heretges, i els que admeten la sinceritat de les seues creences heterodoxes, actitud que els durà a un o altre tipus de martiri.

Una figura important en la història d'aquesta heterodòxia és la del sacerdot Miguel de Molinos, objecte d'odi del fanatisme catòlic i autor de la interessant *Guía espiritual* (1675).¹⁰ Promou una reforma en un sentit semblant al dels «alumbra-dos», potser més a prop del protestantisme: religiositat interior, rebuig als símbols, a la jerarquia, a les cerimònies... també defensa la licitud dels actes sexuals. Molinos és processat per la Inquisició romana i mor (1696) després d'onze anys de captiveri, però malgrat la persecució del Sant Ofici la seua influència serà enorme: en el segle XVIII esdevé força popular a França, i des d'ell qualsevol «desviació» quietista del catolicisme serà titllada de molinista o molinosista.

El precedent: mossén Joan Baptista Oliver

Quant al conventicle de Gertrudis Tosca –apareix als manuscrits com a *Getrudis* o *Jetrudis*–, he treballat dos processos que ens en proporcionen informació: el de Lluïsa Josà (en la documentació *Chozà*), una de les dones que integren el grup,

9. A. SARRIÓN MORA, *Sexualidad y confesión. La solicitud ante el Tribunal del Santo Oficio (siglos XVI-XIX)*, Madrid, Alianza, 1994, 341-353.

10. M. de MOLINOS, *Guía espiritual*, edició de S. González Noriega, Madrid, Ed. Nacional, 1977.

i el de mossén Joan Baptista Oliver,¹¹ sospitós d'«alumbrado» i d'alguna manera «ideòleg» del cercle. Comencem fent una ullada en aquest darrer, anterior en el temps i que ens permetrà endinsar-nos en el context religiós i mental en què tenen lloc els fets.

La sumària –que consta de diversos processos– contra mossén Oliver s'enceta en agost del 1647, amb algunes denúncies sobre uns aplecs «espirituals» al convent de Sant Cristòfol de València, que tenen lloc a les vesprades des de fa uns dos anys, i on es troben sacerdots, monges i dones seglars al voltant de mossén Oliver. En aquestes reunions «se enseñavan algunas doctrinas que parecían ser de alumbrados».

Arxivades aquestes primeres denúncies, el procés s'atura fins que, en maig del 1649, arriba una altra tanda de delacions sobre uns exorcismes escandalosament irregulars que mossén Oliver practica a una monja endimoniada a l'esmentat convent, qüestió que havia arribat ja també a l'arquebisbat. A més dels exorcismes, algunes de les monges mantenen sovint converses privades amb mossén Oliver, en una mena de conventicle, però la Inquisició torna a aturar-se. Malgrat el degoteig continu de declaracions d'altres religiosos contra ell, testimonis d'oïda sense força jurídica, acusacions de nimieses, etc., el sacerdot és centre, diuen, d'un cercle espiritual sospitós.

Una primera qualificació teològica de totes aquestes informacions acumulades, feta el 22 de novembre de 1650, conclou que el discurs de mossén Oliver «huele a alumbramiento y trato con el demonio», de manera que el tribunal determina empresonar-lo, decisió moderada per la Suprema –el «Consejo de la Suprema Inquisición», l'òrgan rector del centralitzat Sant Ofici–, que ordena simplement que el religiós siga confinat a la ciutat de València mentre es «fulmina» el seu procés.

Comencen doncs els interrogatoris: el 23 de gener de 1651 mossén Oliver declara ser doctor en teologia i beneficiat en la parròquia de Sant Miquel de València; té quaranta-dos anys, és natural de València, fill d'un artesà; va estudiar a la Universitat de València, i estigué un temps de vicari a Alfafar. No reconeix, ni en aquesta ni en les altres dues audiències d'ofici, ni davant l'acusació fiscal del 12 de febrer, haver ensenyat «doctrina mala ni errores contra nuestra santa fe». En diferents interrogatoris surten a la llum les tertúlies espirituals que mantenia mossén Oliver a sa casa –«andava muy rebuelto con espiritadas»–, i en una segona qualificació, el 12 de març, se l'acusa ja de «manifiesta heregía», i ell és titllat d'«illuso del Demonio».

En una declaració del 10 de gener de 1652, mossén Oliver nega haver participat en juntes, conventicles, ni tenir cap cercle de deixebles, però té la gosadia d'enunciar davant els astorats inquisidors el principi del quietisme: «para llegar a suma perfec-

11. Respectivament, AHN, Inquisición, exp. 4. i 2-1 (1786). HALICZER, *Inquisición y sociedad...*, 440-443, li dedica unes pàgines; hi estudia la informació continguda en AHN, Inquisición, llibre 944, f. 36v-66v i lligall 529-2, exp. 2, 3, 4 i 27, relativa als processos dels implicats. Vegeu també S. HALICZER, *Sexualidad en el confesionario. Un sacramento profanado*, Madrid, Siglo XXI de España, 1998, 142; i PONS, *Místicos, beatas...*, 207-223 i «Beatas: mujeres...», 74-77.

tión y amar a la divina magestad [...] se deve de aniquiliar el alma con esta perfecta umildad y resignación», postulat proper al discurs herètic dels «alumbrados» i al posterior de Molinos. La declaració no agrada gens als qualificadors: reunits el dia 23, consideren que «confirma la sospecha de estar illuso del demonio», i ara concreten més el seu delictes: mossén Oliver és sospitós «de alumbramiento».

Finalment, mossén Oliver és sentenciat el 25 d'octubre, en «autillo» a porta tancada –és privilegi reservat als eclesiàstics no patir la humiliació d'un «auto de fe» públic–, per la «sobervia y vanagloria con que se ha portado en las cosas de su espíritu», i per la seua mística extremadament «confusa y peligrosa», a privació perpètua de confessar, exorcitzar i ensenyar «en cosas de espíritu», confinament a la ciutat de València i obediència a un tutor espiritual. Ací acaba la primera part del drama, amb un Joan Baptista Oliver anul·lat, de moment. Cal dir que entre les seues virtuts no hi és, es fa palès en el procés, la humilitat: el seu tarannà altiu i arrogant i les seues afirmacions agosarades no l'ajuden gens amb la Inquisició.

Quinze anys més tard, i ara ens acostem ja als fets, el 31 de març de 1667, arriba a la Inquisició una altra denúncia contra mossén Oliver: una dona, Jerònima Oliver, assegura que a casa del sacerdot s'aplega un grup sospitós, en el qual hi ha una tal Gertrudis Tosca, «hija espiritual íntima de el dicho doctor Oliver», i a qui Jerònima atribueix aquestes paraules, que freguen l'«alumbradisme»:

[...] que no ay para qué sermones ni hacer otras devociones, sino rendirse a Dios y darse a placeres y deportes, como yr al Grao, paseos, bailar y decir chanzas y palabras de entretenimiento.

La cosa queda així, anunciada, amb aquesta única delació que resta arxivada: l'afer no esclatarà fins a l'11 de maig de l'any següent, el 1668. Però trobarem més desenvolupada la trama en l'altra sumària, contra Lluïsa Josà, germana del vicari de Sant Miquel i membre del cercle; des d'aquest moment es barregen, duplicades, les declaracions d'un i altre procés.

Els protagonistes

És força clar que el nucli inicial d'actors d'aquest drama s'estableix al voltant de mossén Oliver i els seus ensenyaments místics heterodoxos: d'una banda en la tertúlia que manté a sa casa, freqüentada per Gertrudis mateixa i mossén Torres, i d'altra a la seua església, Sant Miquel, a la que pertanyen també mossén Josà i mossén Navarro. Aquest grup, i altres dones de l'entorn personal de Gertrudis i de Lluïsa Josà –germana del mossén Josà– que s'hi afegeixen, abandona les reunions de mossén Oliver i comença a trobar-se a casa de Gertrudis, al Peu de la Creu. Gertrudis passa de ser la deixeblla favorita de mossén Oliver a centre del seu propi conventicle.

Gertrudis Tosca té en el moment del procés –1669– vint-i-vuit anys i dos fills, i és casada amb Vicent Lligasa, paraire o comerciant acomodat. Al seu voltant s'aplega el «nucli dur», els religiosos, també vinculats a mossén Oliver: mossén Josep Torres, vint-i-vuit anys, estudiant llicenciat i fill d'un sastre, seguidor de mossén Oliver i el principal promotor dels deliris místics i eròtics que veurem; sembla haver

sentit una violenta passió per Gertrudis. Mossén Remigi Josà, trenta-cinc anys, en el moment dels fets és vicari de Sant Miquel i després beneficiat a la catedral; les reunions del grup també tenen lloc a la seua església, a la capella de la Comunió. I mossén Josep Navarro, beneficiat també a Sant Miquel, que apareix més tard, empès pels altres dos, que l'animen a participar en les activitats del conventicle, malgrat el seu recel inicial. Tots tres religiosos experimenten una mena d'extraordinària fascinació per Gertrudis, en especial, com hem dit, mossén Torres.

El segon cercle és compost de dones, dones devotes, amb inquietuds espirituals, que es congreguen al voltant de Gertrudis i els religiosos. En primer lloc, Lluïsa Josà, vídua de quaranta anys, germana de mossén Remigi i veïna, al carrer de la Corona, de Gertrudis. Quan el marit d'aquesta és a casa, mossén Torres i mossén Josà fan servir l'estudi de Lluïsa per trobar-se amb ella. En el seu procés, el més cridaner de la seua actitud i alhora ben comprensible és la fe cega en el seu germà sacerdot. També hi són assídues Josepa Climent, soltera de vint-i-set anys, de l'Alcúdia, a qui Torres fa servir per convèncer Gertrudis que es preste als seus desitjos; Àngela Sinistera, vídua beata de seixanta-quatre anys i amiga de Lluïsa, que la convida a assistir a les reunions; dues dones anomenades Maria, criades de Gertrudis i sa mare; Vicenta Gibert, casada de vint-i-nou anys, i la seua fillastra Úrsola, també casada.

Al voltant del cercle hi ha algunes altres dones que hi compareixen ocasionalment; no per casualitat són les que presentaran les primeres denúncies. En primer lloc, Teresa Benages, casada de trenta-sis anys; en fa catorze va ser criada de Gertrudis, per mig any, i hi manté la relació; confessa que hi va perquè «le dan algún pedazo de pan, pero también por algún género de curiosidad». És qui fa la denúncia inicial a la Inquisició, l'11 de maig de 1668. Jerònima Oliver, que també els delata, el 31 de març de 1667, i Teresa Aliaga, soltera de trenta-tres anys, que els denuncia el 16 de juny de 1668.

I d'altra banda alguns personatges vinculats als fets però que no formen part del conventicle. Vicent Lligasa, marit de Gertrudis, persona devota que s'absenta sovint de casa i sembla que no sap res del que hi ocorre; mossén Alfonso de Tudela, de cinquanta-quatre anys, rector de Sant Miquel, que prohibeix al grup de fer reunions a la capella de la Comunió: que «si querían conversaciones que las tuviesen en su casa, porque se murmuraba mucho de dichas conversaciones»; mossén Fuster, canonge i vicari arquebisbal, que vigila discretament les activitats del conventicle; fra Francesc de València, monjo caputxí, mestre de novicis al convent de la Magdalena i germà de Gertrudis, que posa fi expeditivament a l'afer, recolzat per Joan Coleja, cunyat seu i de Gertrudis; mossén Ballester, canonge arcedià i consultor del Sant Ofici, que rep les confessions prèvies dels implicats i fa de mitjancer entre ells i els inquisidors. I finalment fra Pau Cenedo, antic amic de mossén Oliver que esdevé el seu més implacable enemic: presenta nombroses denúncies contra ell, fins i tot després de la seua mort, referides algunes al conventicle.

El procés

El procés jurídic, com és habitual, és llarg; la màquina burocràtica del Sant Ofici és meticulosa però lenta, cada pas es consulta amb la Suprema, i els inquisidors

mai no s'afanyen: el temps corre al seu favor. Tinguem també en compte que els fets de comparéixer voluntàriament a la Inquisició i de confessar plenament «sin ocultar nada de sí ni de otros» són alleujants jurídics.

El dia 11 de maig de 1668 Teresa Benages es presenta davant els inquisidors Tejada i Saravia: com que no li ha agradat el que ha vist al conventicle, ho ha contat al seu confessor, que li ha aconsellat venir a la Inquisició a denunciar-ho; fa anys, quan era criada de Gertrudis, «nunca vio nada de esto», i sempre l'ha tinguda per dona virtuosa; acaba la seua declaració dient que ja ha avisat a mossén Torres que tot això «havía de parar en la Inquisición». Quasi un mes després, el 8 de juny, Teresa hi torna; completa el seu relat i informa els inquisidors que fa cinc dies Gertrudis i mossén Josà li han encarregat que n'informe el Sant Ofici, tot i que Gertrudis li ha pregat que, en parlar de les seues «liviandades venéreas», ho faça de manera que sembla que les ha fetes coaccionada, «violentada», però Teresa afirma que «es mentira la violencia y disgusto que suponía la dicha Getrudis, por haverla visto y oido que hacía dichas cosas voluntariamente».

L'endemà demana audiència als inquisidors –González i Saravia– mossén Joan Baptista Ballester, arcedià de Morvedre i qualificador del Sant Ofici, el qual ha estat buscat com a intermediari pels membres del grup per lliurar-se a la Inquisició i confessar els seus pecats. Mossén Ballester presenta un informe que ha redactat, en què resumeix els fets. Pel que fa al penediment dels religiosos, conta que quan els mossens Torres i Josà han anat, fa uns dies, a consultar mossén Oliver el que estaven fent, aquest els va dir «que eran unos sectarios, que se fuessen aprissa al tribunal». Acaba la declaració donant-nos la clau de la relació entre mossén Oliver i els membres del conventicle: tots ells freqüentaven sa casa i el tenien com a inspirador i guia de les seues experiències místiques, «siendo tan santo». De fet, Gertrudis afirma que tot va començar quan mossén Oliver va dir que «dios guardava a la dicha Getrudis para grandes cosas», i la seua doctrina espiritual la va orientar al quietisme, «haziéndola passar contra su gusto por tales obscenidades y miserias».

Una setmana després, el 16 de juny, declara una testimoni que té una relació puntual amb els implicats i no forma part del cercle, Teresa Aliaga; denuncia també les activitats del conventicle, que a ella «no le parecían lícitas». Compareixen a continuació les dones implicades; comença, el dia 26, Àngela Sinisterra, que va començar a freqüentar les tertúlies espirituals a casa de Gertrudis mitjançant Lluïsa, atreta per la fama de la primera, que era «muger de mucha virtud y dotrina».

Lluïsa Josà declara espontàniament el 10 de juliol no a l'audiència, sinó «en el quarto del señor Inquisidor más antiguo», mesura per preservar la confidencialitat del que s'hi diu. Confessa d'entrada la seua ignorància, causa dels errors: «ha estado tan ciega y engañada que no sólo pensava no pecar pero aun juzgaba obrar perfectamente». La seua reflexió final carrega de culpa el seu germà: en veure que ell, sacerdot, mostrava creure aquelles coses i seguia les cerimònies del conventicle, ella es convenia que tot era legítim. Ara, en canvi, desenganyada, s'adona que «todos los actos torpes, fuera del uso del matrimonio, son pecado mortal», i la resta de pràctiques del grup «las tiene por embustes y de mala doctrina». Van declarant després, voluntàriament i també a la cambra de l'inquisidor González, Josepa Climent –el dia 14– i Vicenta Gibert –el 22–, que diu que fa un temps que se

n'havia apartat: «pareciéndole a esta mal dichas cosas, no ha buuelto más a la casa de la dicha Getrudis».

Poc més endavant, el 24 de juliol, Lluïsa Josà és tornada a interrogar; li pregunten concretament sobre una afirmació diàfanament herètica de Gertrudis, referida per Vicenta Gibert: «que hiciesen qüenta que Dios había criado otro Dios en la tierra», però ella no en sap res. També li demanen per les fornicacions a l'església de Sant Miquel, gravíssim sacrilegi locatiu, «cópulas carnales en lugar sagrado», però Lluïsa tampoc no en sap res, diu. Els inquisidors estan especialment interessats en aquests particulars, els més incriminatoris; el mateix dia fan venir altra volta Josepa Climent, que és interrogada sobre la primera qüestió, però només diu que va sentir a Gertrudis «que Dios la había dado gran poder para poder dispensar en muchas cosas».

Mesos més tard també criden, l'11 de desembre, el rector de Sant Miquel, mossén Alfonso de Tudela, perquè declare sobre les reunions en aquesta església; mossén Tudela conta que havia renyat mossén Josà, «porque era indecencia lo que se hacía en dicha capilla, haciendo sinagoga de ella». De seguida matisa el que ha dit: la paraula «sinagoga» ha fet obrir uns ulls com taronges als inquisidors:

[...] que allí no se acía cosa que pareciese sinagoga ni indecente [...] ni este, quando dixo la palabra sinagoga lo dixo porque supiese este que allí pasaban cosas contra la religión o pecaminosas.

Senzillament, explica, s'hi reunien els membres del grup, però «se guardavan dél, y como a este no le parecían bien dichos coloquios, usó de la palabra sinagoga, pero no porque este supiese cosa individual mala por entonces». Continua contant que, sospitant de les reunions, en va parlar amb el canonge Fuster, vicari arquebisbal, que el va advertir «que andubiese este con cuidado» i que «no lo permitiese», per la qual cosa mossén Tudela els va engegar, fent-los fora de Sant Miquel.

El 24 de gener de 1669 declara per fi Gertrudis Tosca mateixa, davant dels inquisidors González i Casteldases; ha demanat audiència voluntàriament, i comença fent una curta exposició de la seua caiguda en l'heretgia, impulsada per la vanitat i la curiositat; tot va començar amb les seues converses amb mossén Oliver, que la meravellava amb el seu poder d'endevinar les coses «que interiormente pasaban a esta», però Gertrudis acusa mossén Torres, «el motor y principal» d'haver ella incorregut en «las miserias y fragilidades». En esclatar el conventicle, mossén Oliver l'ha avisada, diu, perquè quan declarés a la Inquisició no diguera res del seu discurs il·luminista, «del camino que enseña de rendimiento». S'interromp la declaració en atenció al seu estat, «preñada y de próximo al parto», en espera perquè continue més endavant, però quan la tornaran a cridar «se tubo relación de que avía muerto».

El dia 29 compareix mossén Josep Torres; fa una llarga declaració. Diu que començà a sospitar que el que feien no estava bé quan arribà a casa de Gertrudis un germà d'ella, fra Francesc de València, que en veure les cerimònies i les mostres de devoció que professaven per la seua germana «se exasperó», i acabà «reprehendiendo ásperamente a la dicha Getrudis, su hermana, y también al dicho vicario». Però ni tan sols així els membres del grup no es van adonar que s'esllavissaven ràpidament cap a la ruïna. El mateix dia de la seua arribada, fra Francesc amb Joan

Coleja, cunyat de Gertrudis, van a veure mossén Oliver, a qui conten el que saben; ell hi concorda –«que esso era ser sectaria»–, i els dos religiosos intenten aturar el conventicle; el monjo prohibeix a la seua germana anar a Sant Miquel, continuar amb les reunions i tractar amb ningú de la colla, fa apagar la llàntia –símbol d'adoració al Santíssim, l'hòstia consagrada–, i *de facto* és qui dissol el grup. Mossén Torres i mossén Josà s'entrevisten llavors amb mossén Oliver, que els repeteix que «todo era engaño» i els convenç que parlen amb mossén Ballester, consultor del Sant Ofici, per posar-se a disposició de la Inquisició.

En la confessió que fa seguidament, mossén Torres reconeix que aleshores es trobava dominat per la «ygnorancia y ceguedad»; en acabar, els inquisidors li demanen si mentre tot això ocorria ell es confessava; diu que sí, amb mossén Josà, però que mai es va acusar del que creia o feia amb Gertrudis, perquè no ho tenia per pecat fins que mossén Oliver i l'arcedià Ballester «le afearon las sobredichas cosas, dándolas por malas, y el dicho Arcediano le dio a entender era cosa que tocaba al santo Oficio».

El 8 d'abril es presenta voluntàriament mossén Remigi Josà, germà de Lluïsa, sacerdot, abans vicari de Sant Miquel i actualment beneficiat a la catedral, per confessar els seus pecats; tot plegat havia tingut lloc entre la Pasqua i el Corpus de l'any 1668, ara fa un any. No va ser fins que fra Francesc, el germà de Gertrudis, posà el crit al cel en veure tot allò, que ell «entró en escrúpulo de si sería pecado algo de lo que lleva referido», anà a confessar-se i el confessor li va dir que els seus pecats tocaven a la Inquisició; mossén Josà va parlar amb mossén Torres, i tots dos corregueren a dir-ho a l'arcedià Ballester.

Passa un temps, i després ve una sèrie de delacions de fra Pau Cenedo, antic amic de mossén Oliver; el 19 de novembre de 1670 declara que aquest li va contar com l'havien anat a trobar fra Francesc i el marit de Gertrudis, el qual va dir a mossén Oliver:

–Señor doctor, qué embelecós son estos que en mi casa ay una lámpara con motibo de que en el pecho de mi muger se conserva el santísimo sacramento [...]

–Señores, de mí se a apartado la señora Getrudis, y no me trata tiempo ha.

En sentir aquest relat, fra Cenedo demanà iracund a mossén Oliver:

–Señor, cómo es posible que esto se tolere? [...]

–Sosiéguese vuestra paternidad que ya el santo tribunal ha puesto la mano por medio del Arcediano Ballester.

Fra Cenedo llavors va començar a sospitar de mossén Oliver, i l'acusa seguidament de tenir dimonis familiars al seu servei, heretgies, vanitats, relacions sexuals, etc., però no és l'únic: fra Jeroni Monterde, també enemic de mossén Oliver, relata el 12 de desembre un curiós episodi previ a l'escàndol:

[...] de todo esto es causa el dicho dotor Oliver, pues siendo su hija espiritual la dicha Getrudis, no l'a ensinistrado bien? [...] en una ocasión dicha

Getrudis y doña Thomasa Aliaga, también su discípula, se dieron de bofetadas en casa de dicho doctor Oliver.

I l'11 d'abril de 1671 fa la seua declaració mossén Josep Navarro, beneficiat de Sant Miquel. Començà a freqüentar el grup a instàncies de mossén Remigi Josà, però, assegura, només hi va anar tres voltes; en la primera sessió es va trobar «turbado de los sentidos», però després va caure seduït per Gertrudis, així que hi va tornar, tot i estar «con mucho recelo de que era cosa mala», però va ser més forta la curiositat, i no va restar decebut. En la tercera visita va trobar a casa de Gertrudis el monjo caputxí, que va dir a la seua germana davant d'ell que

[...] no convenía ni estava bien dexarse vesar ni abraçar de nadie, porque aunque Dios la huviese concedido semejantes gracias, no convenía que hiciese publicidad de ellas, sino que lo guardase todo en secreto, y la sobredicha se exasperó mucho de esto, y le dixo al dicho religioso que tubiese cuidado consigo, que ella se le tendría de sí y de su casa.

De resultes d'aquesta al·locució, mossén Navarro i els altres «entraron ya en reparo y en escrúpulo», i van decidir tots plegats parlar amb l'arcedià Ballester per lliurar-se al Sant Ofici.

Però mentre continua el segon procés contra ell, mossén Oliver ja ha mort, a l'abril del 1671, i aquesta causa se suspén, malgrat la petició fiscal de continuar-la; la Inquisició, a diferència de la justícia ordinària, no atura les sumàries per la defunció del processat, perquè en delictes contra la fe s'aplica el principi *lesa divina maiestatis*, en un nivell d'excepció jurídica: es violenten les despulles del mort i se li nega sepultura cristiana, els descendents queden inhabilitats i infamats, i els seus béns confiscats.

Encara es presenta altra volta fra Cenedo, el 5 d'abril, per continuar acusant el difunt mossén Oliver; entre altres relata l'escena que acabem de llegir: Joan Casanyes, un sastre que freqüentava la casa de l'acusat, li ha dit que va veure com Gertrudis, «no obstante que el dicho Doctor Oliver la tenía por tan santa, se dio de cachetes con otra muger», Tomasa Aliaga, i que les va haver de separar Casanyes mateix, que aleshores aprofità l'ocasió per amollar-li a Gertrudis:

–Y vuesa merced es la que tiene fama de tan santa?

Ella li va contestar:

–[...] con tanta altivez y soberbia que se escandalizó de oyrla el dicho Casañes, y se bolvió al Doctor Oliver, que estava presente, y le dixo estas palabras:

–Y esta es la que vuesa merced dize que tiene tan grande espíritu?

El 2 de juny de 1674 els inquisidors González, Jiménez i Cossío –com veiem, es renoven amb freqüència– convoquen els pares qualificadors perquè estableixen el dictamen teològic dels pecats comesos pels membres del conventicle: han estat

temeraris i incorregut en «ydolatría material» amb «sospecha vehemente de heregía», però en el cas de Lluïsa, «atendiendo a su ygnorancia y a su facilidad en el creer, se escusa de formal malicia». Tanmateix, resulta que Lluïsa també ha mort ja, en agost del 1671, tres anys abans d'aquesta qualificació, i els inquisidors també en suspenen la causa.

Les dones implicades són tractades pel Sant Ofici amb relativa benevolència, i només són castigades a penes espirituals, penitències, etc. Amb els sacerdots empren més rigor, en especial la Suprema, que augmenta les penes inicialment proposades pel tribunal de València: tots ells són condemnats a penes de presó, desterrament, pèrdua de beneficis eclesiàstics i confiscació de béns. Mossén Remigi Josà, el més culpable a ulls dels inquisidors –ja que mossén Torres, tot i ser l'incitador, té l'excusa de la joventut, i mossén Navarro d'haver estat animat per ell– és condemnat a més a dos anys de serveis als pobres a l'hospital d'Alacant, que no arribarà a complir, ja que mor el 26 de maig de 1675. Mossén Josep Navarro es torna boig a les presons secretes de la Inquisició i és tancat a les gàbies de l'hospital de València, on mor l'1 de maig de 1693.¹²

La mística heterodoxa

Fem ja una ullada als fets que tenen lloc en aquesta intensa primavera del 1668. Des del temps de les tertúlies espirituals a casa de mossén Oliver es desencadena una obsessió de mossén Torres per Gertrudis, deixeblla especial de mossén Oliver; diu que se li desperta «gran deseo de tenerla por maestra de espíritu», i ella accepta de tenir-lo com a «governat». Gertrudis declara que mossén Torres l'afalagava dient-li que tenia «Luz de Dios». Una barreja de fascinació física i espiritual, que no serà aquest religiós l'únic a experimentar: mossén Josà també confessa haver sentit una atracció semblant, un «concepto tan ciego de la santidad de una muger llamada Getrudis».

Quan el grup abandona la direcció de mossén Oliver passa a reunir-se a casa de Gertrudis, i adopta com a centre espiritual la capella de la Comunió de Sant Miquel, església a què pertanyen mossén Josà i mossén Navarro, així com mossén Oliver. En aquesta capella, Gertrudis –diu Teresa Aliaga– «como doctora, les enseñava y dava documentos», en el sentit de «lliçons», sempre vigilant que no s'hi acostés mossén Tudela, el rector, que ja els ha cridat l'atenció sobre aquestes reunions; segons aquest darrer, Gertrudis afirmava «que ella era maestra para enseñar cosas de espíritu, y no había menester libros para enseñar, y que ya no había menester al doctor Oliver». En la declaració de mossén Torres, Gertrudis els predicava les doctrines quietistes, «rendirse a la voluntad de Dios [...] aunque sea en cosa de pecado [...] que se pase por ello, precisamente porque Dios lo a ordenado», una visió paradoxal però amb la seua coherència: «amar aquella misma voluntad con que Dios ha permitido el pecado, y en consecuencia de dicha doctrina se siguieron los errores que referiré». Un apoderament en tota regla: l'Església, com sabem, nega a les dones la capacitat del magisteri teològic.

12. HALICZER, *Inquisición y sociedad...*, 442; i PONS, *Místicos, beatas...*, 209-211.

Tots els membres del grup creuen en la santedat de Gertrudis, però el primer pas cap a una oberta heterodòxia és la creença que se li conserven les «espècies», l'hòstia consagrada –és a dir, Jesucrist, físicament–, al pit; mossén Torres s'entreté a calcular quantes hòsties pot albergar el cos de Gertrudis: més de mil. Això la converteix en una mena de reliquiari vivent, i tots ells, homes i dones, diu aquest religiós, li besaven «las manos a dicha Getrudis y los pechos, así desnudos como cubiertos, y la cara, así en los ojos y voca»; mossén Josà confessa que «la vesava también el pecho, ya descubierto, sobre la carne, ya cubierto con su ropa, como lugar en el qual entendía este que estava Christo nuestro señor». En paraules de Teresa Benages, això ocorria «muchas veces, que casi era de continuo el levantarse a besarla, porque decían que no podían contenerse, porque veneravan al Santísimo Sacramento que estava en ella». Josepa Climent afegeix que aquestes coses les feien tots també a la capella de la Comunió.

A més d'aquesta excitant adoració, mossén Torres «se arrodillaba ante ella [...] reberenciándola como a santa»; Gertrudis, diu, mostrava alguna resistència a consentir-ho, però només al principi. La veneració té lloc amb els seus complements; escriu mossén Ballester al seu memorial que li cremen encens, i que «le besavan las manos, pecho y boca por veneración del santísimo sacramento, y por lo mismo la tuvieron encendida una lámpara». Una llàntia, com al santíssim!

Al conventicle, segons l'arcedià Ballester, creien tots que Gertrudis tenia poder delegat de Déu per «dispensar a su arbitrio de qualquiera ley positiva, natural o divina». Això ultrapassa de molt el concepte habitual de santedat en el catolicisme, i suposa una heterodòxia absoluta; arriba a una quasi divinització. Mossén Josà, el vicari, considerava que era legítim que Gertrudis rebés les almoines que es donaven per a dir misses, si ella pregava per les ànimes, i li lliurava els diners. També pensava que podia revelar a Gertrudis els secrets de confessió, i estava convençut que tenia ciència infusa.

Quant a l'estudiant, mossén Josep Torres, ha cregut que Gertrudis era per damunt dels àngels i dels sants, ja que Déu la dispensava del sisè manament, cosa que no havia fet amb els altres sants, amb l'afegit que «con el acto carnal con Gertrudis se sacaría alma de Purgatorio». També ha cregut que Gertrudis i mossén Oliver «eran dos columnas en quien estribava la Iglesia [...] eran las almas más santas y perfetas della». Mossén Torres insisteix molt en el concepte de «Luz de Dios», que atribueix a Gertrudis; hi llegim entre línies que sent per ella una adoració en què es barregen la pietat religiosa, l'enamorament i el desig sexual:

[...] parecía avía Dios depositado y vaciado en ella su omnipotencia [...] Gertrudis tenía comisión universal de Dios para conseguir y mandar cualquier cosa, haciendo lícito lo que era pecado.

Segons Lluïsa Josà, Gertrudis havia esdevingut impecable, «confirmada en gracia y que no podía pecar». I Josepa Climent inclou en la seua declaració una frase reveladora de l'alliberament de Gertrudis del mestratge de mossén Oliver: que «tampoco la había entendido, porque dios la había dado más luz a ella que a él». Creien tots, també, que Gertrudis «tenía don de penetrar espíritus y saber si yvan las almas al Purga-

torio», és a dir, els dons de la clarividència –ella mateixa afirmava que «sabía y conocía los interiores»– i de la comunicació amb el més enllà, aquest darrer perillós, ja que l'Església vetlla pel seu monopoli en aquesta qüestió. De fet, Lluïsa Josà, en presència del seu germà, el vicari, va consultar Gertrudis sobre la destinació espiritual del seu difunt marit, i ella li va dir que ja no necessitava oracions, és a dir, que ja era al cel. I que ella podria –terrible transgressió– «dar y tomarse la comunión de su mano»: usurpació de l'estatut sacerdotal, gravíssima, i encara més en tractar-se d'una dona.

També miracles –fallits, per això–: a instàncies d'Àngela, Gertrudis rep la visita de Lluís Calataiud, «hermano del conde del Real, ciego»; tots li pregunten que intente guarir-lo, i ella en principi s'hi nega –«que ella ni quería dineros por eso ni sabía de milagros»–, però davant la insistència accedeix, i «le puso los dedos en los ojos, diciéndole que confiara en Dios, que si le importava la vista se la daría». Tanmateix, diu mossén Navarro, «aun está ciego dicho caballero».

Una volta Gertrudis va assegurar que «avía ella sentido en sí el gozo que sintió la madre de Dios al encarnarse su hijo». Ella mateixa, diu mossén Torres, «dava a entender que tenía más poder que el summo Pontífice», i Vicenta Gibert ho ratifica: que «Dios había puesto otro Padre santo allí, que era ella». Segons la declaració de mossén Torres, la afirmació de Gertrudis és encara més agosarada: «que Dios había criado otro Dios en la tierra, diciéndolo por sí misma». Una volta, conta Teresa Aliaga, mentre mossén Navarro es vestia per oficiar missa a Sant Miquel, Gertrudis li va dir, davant Teresa:

–Desse prissa.

Mossén Navarro li demanà que qui ho manava, i Gertrudis va contestar:

–Yo, que mandando yo lo manda dios, y esto lo repitió por dos vezes.

La primavera d'amor de Gertrudis

I la disbauxa sexual, la promiscuïtat amb cobertura mística, un fet característic dels cercles d'«alumbrados». Seguim primerament la versió de Teresa Benages. Mossén Torres en sembla l'iniciador, en insistir a convèncer Gertrudis que

[...] consintiera en que se dexase conocer carnalmente de él, diciendo que tales actos carnales cometidos con la dicha Getrudis no eran pecado mortal, y así no había necesidad de confesarse de ellos, antes eran perfección de la dicha Getrudis y del dicho Torres y de los demás que la conociesen carnalmente, porque Dios, quando quería subir a un alma a alto grado de perfección, permitía que pasase por aquellas miserias para purificarla más [...]

Aquestes reflexions, clarament pertanyents al corrent dels «alumbrados», ocorren públicament en el grup. Josepa Climent llavors anima Gertrudis que, «supuesto que Dios quería que pasase por aquellas miserias, que lo executase», i Gertrudis

s'hi avé: «pues Dios lo quería así, que subiese el dicho Torres [...] Torres la dixo a esta (Teresa) cómo ya había conocido carnalmente a la dicha Getrudis». Però no sols és mossén Torres, també mossén Josà, segons relata Teresa:

[...] mossén Remigio Chosà se havia quedado a dormir dos noches con la dicha Getrudis, y que la una de dichas noches se acostaron dicho vicario, Getrudis y Luisa, hermana del vicario, en una misma cama, y que havia conocido carnalmente a la dicha Getrudis [...] y que la segunda noche durmió el dicho vicario con la misma Getrudis y con la dicha Ángela, todos tres en una cama, y que havia conocido carnalmente a la dicha Getrudis [...] y que aquello lo havia echo el vicario por perfección de dichos vicario y Getrudis, y que lo fuera también de todos los que la conociesen carnalmente [...] esto pasó estando ausente el dicho Vicente Lligasa, marido de la Getrudis, que aquellos días havia ydo a visitar al santo Pasqual Baylón.

Després encara s'hi apunta el tercer sacerdot, mossén Navarro; l'endemà, sempre segons Teresa, mossén Torres l'anima:

[...] Torres le persuadía a dicho Navarro que se llegase a vesarla a la dicha Getrudis [...] para perfección [...] le instava diciendo que pecava en no hacer lo que los demás, porque Dios lo permitía así, y entonces la dicha Getrudis se levantó [...] se sentó en las rodillas de dicho mossén Navarro, donde estuvo una buena hora besándole ella a él y diciéndole que havia de pasar por los actos carnales que los otros habían tenido con ella para que Dios le quisiese a él [...] le hicieron subir arriba al dicho Navarro, el qual tuvo acto carnal con la dicha Getrudis, según ella después, quando baxó, lo dixo a los que allí baxo estaban [...] Torres la preguntó que si havia seminado mucho el dicho mossén Navarro, y ella dixo que sí, pero que le parecía que no havia llegado bien [...] mossén Navarro [...] estava avergonzado de lo que se decía.

L'arcedià Ballester, en el seu memorial, fa un resum del que li han contat del conventicle:

[...] que entendiendo ser lícito y aun meritorio y perfección qualquiera acto desonesto con la dicha Getrudis, han tenido cópula con ella muchas vezes [...] Torres y el vicario, y algunas vezes en lugar sagrado y capilla de Comunión, y Navarro lo creyó también y executó dos o tres vezes con ella, y Jusepa Climent ha deseado ser varón para imitarles, y ha tenido tocamientos con ella, y la dicha Jusepa, Ángela, y Luysa, se han hallado en su casa presentes tal vez, aunque no juntas, a la consumación de dichas torpezas.

Lluïsa Josà, en la seua declaració, conta també com, la nit que el marit de Gertrudis no hi era, ella s'hi va quedar a dormir, i Gertrudis llavors li va dir al seu germà, mossén Josà,

[...] que se quedase también a dormir con ellas, lo qual sucedió, y con efecto durmieron los tres en una cama, y el dicho su hermano de esta tuvo cópula carnal con la dicha Getrudis dos veces, según esta sintió, y aunque esta sentía mal de aquello, pero por quanto les había oído dezir muchas veces a los dichos su hermano y Torres y Getrudis que no solo no era pecado el conocerla carnalmente, sino antes bien perfección, aunque con perplexidad le pareció a esta que debría ser así [...] y ella (Gertrudis) dava a entender que le eran de mortificación dichos actos [...] mortificación y padecer por un sólo dios, para hacerla más perfecta... Torres dixo [...] que quantas más veces la conociesen carnalmente a dicha Getrudis, tanta más perfección alcançaban los que la conocían carnalmente, y por esto, según a esta le parece, el dicho Torres la conoció carnalmente muchas veces en diferentes días [...]

Les relacions sexuals no són possibles, clar, quan el marit de Gertrudis és a casa, de manera que els dos religiosos empen els serveis de Lluïsa: mossén Torres li demana que prepare l'estudi de sa casa per a veure's amb Gertrudis, i l'endemà hi van aquesta, mossén Torres i mossén Josà, i tots tres hi romanen tota la vesprada; Lluïsa «presumió que tendrían actos carnales».

Vicenta Gibert relata el primer encontre sexual:

[...] dicho Torres se llegó a la dicha Getrudis y tomándola de la mano, la dixo que subiese con él arriba, que la había de menester, insinuando para tener acto carnal con ella, y con efecto se subieron los dos solos, quedándose los demás en el quarto vaxo, y a cosa de un quarto de hora baxaron [...] la dicha, antes de subir, dixo que era para tener acto carnal con el dicho Torres [...]

Mentre tots dos eren dalt, mossén Josà va manifestar que «él también había de subir a tener acto carnal con la dicha Getrudis», la qual deia que els «actos carnales» tenien la finalitat d'aconseguir més perfecció espiritual. Vicenta s'assabenta després que mossén Navarro també hi havia pujat, i Lluïsa li va dir que n'havia estat testimoni,

[...] que el dicho vicario había conocido carnalmente a dicha Getrudis y que ella les había visto en el acto, y también había visto a dicho Torres tener acto carnal con dicha Getrudis».

Quan Gertrudis declara a la Inquisició intenta disculpar-se: responsabilitza mossén Torres, que li insistia molt que «havían de llegar a acto carnal», al·legant una mena d'il·luminació, que «era luz de dios», i aquell primer dia «la instó para que subiera al aposento». Llavors Gertrudis, diu, en un raonament purament quietista, que va considerar «que todo lo que esta hacía era voluntad de Dios, y así le pareció era gusto de Dios», i així va encetar la seua activitat sexual amb els religiosos, primer mossén Torres, després mossén Josà i finalment també mossén Navarro. Finalment, Gertrudis confessa que amb Josepa Climent «tubo tocamientos con sus manos en las partes verendas de esta, diciéndola a esta que Dios quería pasase esta por aquellas miserias».

Després és mossén Remigi Josà qui relata les relacions sexuals amb Gertrudis, algunes amb sacrilegi locatiu, en lloc sagrat, a través d'un núvol de misticisme:

[...] este entendía ser todo lícito, quanto dicha Getrudis decía o permitía se hiciese, por deshonesto que fuese [...] Dios la mortificava con las acciones deshonestas a que ella decía tenía mucha abersión ...este trató muchas vezes carnalmente con ella, no sólo en su casa de ella, sino también en lugar sagrado, como fue en la capilla de la comunión de San Miguel, y assimismo en el confesionario de dicha Iglesia [...] este y Torres se retiravan con ella para conocerla carnalmente, estando alguna vez los referidos presentes, y la dicha Getrudis sentía también que dichos actos carnales no eran pecado, porque decía que Dios había tomado aquel medio para mortificarla, por quanto ella era muy adversa a semejantes torpezas [...] Torres executó también sus torpezas con dicha Getrudis y antes que este, por tener la mesma creencia de que no era pecado [...] Getrudis le dixo a este que no era pecado conocerla a ella carnalmente, y por esto lo executó [...] agora se acuerda que alguna vez se halló presente el uno al otro, este y Torres, quando conocieron carnalmente a la dicha Getrudis [...] se acuerda que este executó quatro actos carnales en dos ocasiones con la dicha Getrudis en presencia, la una vez, de la dicha Ángela, y la otra de la dicha Luisa.

I finalment¹³ el tercer sacerdot implicat, mossén Josep Navarro, dirigit per mossén Josà, que en la seua declaració aparenta molta innocència, potser massa. La primera volta que va anar a casa de Gertrudis se sentia cohibit, i va ser ella qui «le besava a este, y le abraçaba, diciendo que tenía gracia para quitar aquella turbación»; no sols això: va presenciar llavors com tots els presents, homes i dones, «la besavan y abraçavan», dient que tot allò era «para tener mayor presencia de Dios». Això sí, mentre Gertrudis el besava i abraçava, mossén Josep no va sentir cap «sentimiento venerio». Hi torna per segona volta l'endemà, i llavors Gertrudis li va demanar

[...] si había tenido acto carnal con alguna muger, y este la dixo que no, y entonces dixo dicha Getrudis que tubiese acto carnal con ella, y que no tubiese escrúpulo de que fuese pecado, porque decía que de esse modo la mortificava nuestro señor, y con esto, creyendo este por lo que la dicha Getrudis y dicho vicario le dixeran que no era pecado [...] este lo executó y conoció carnalmente a dicha Getrudis [...] y después de aver consumado el dicho acto este con dicha Getrudis, le preguntó dicho Torres a dicha Getrudis que cómo le había ido con este, y ella le respondió que este no era para casado, que era medio capón y otras obscenidades, y los dichos Torres y vicario y mugeres besavan y abraçavan a dicha Getrudis, y este se fue y volvió aquella misma noche y tubo otro acto carnal con ella, teniendo la crehencia de que era lícito tener cópula carnal con dicha Getrudis.

13. Vegeu alguns fragments de la declaració de mossén Torres en l'annex.

Conclusions

L'ús de la religió per part de sacerdots per aconseguir accés al cos femení no sols no és cap novetat, sinó una constant al llarg dels segles XVII i XVIII, com testimonien els nombrosos processos per sol·licitació en confessió,¹⁴ protagonitzats pel sacerdot que conscientment o no, ja que el fet li suposa greus contradiccions personals, emparat en el seu poder i impunitat abusa d'una dona. Si la barrera entre la pulsio sexual i la seua satisfacció és la noció de pecat, resulta indefugible la temptació d'esborrar aquesta noció, i això significa la caiguda en l'heretgia. Els confessors enxampats, però, per no ser tractats com a heretges deixen ben clar que no creuen en els «errors» que han sostingut per acostar-se a les dones –bàsicament que mantenir relacions sexuals amb ells no és pecat–, sinó que tot ha estat resultat de la seua feblesa humana, la famosa «fragilidad».

En el cas dels «alumbrados» i concretament en aquest conventicle crec que hi ha una gran part d'aquest fenomen, amb la particularitat que és una dona la qui ultrapassa els límits tolerables de la promiscuïtat sexual per a l'època,¹⁵ això només com a part de l'ambiciosa assumpció o apoderament –«usurpació» als ulls de l'Església– per Gertrudis d'un paper i un protagonisme negats a la dona en el catolicisme: el lideratge religiós, el magisteri teològic, el sacerdoti amb l'exercici dels sagraments, i encara més enllà, fins a l'extrem d'assumir una mena de representació personal de la divinitat o de divinització, una autèntica epifania. Les creences i les pràctiques d'aquest conventicle suposen, doncs, un trencament i una desobediència absoluts, fets dels quals els seus membres no semblen gaire conscients, però; el mateix mossén Oliver, suposat mentor del grup, tot i la seua comprovada permissivitat s'horroritza en assabentar-se'n.

El conventicle de Gertrudis Tosca constitueix una mostra significativa, força interessant i única al nostre país, de l'aflorament de models de religiositat alternatius a l'ortodòxia tridentina als regnes hispànics, de cercles que creuen i practiquen tot de «desviacions» o dissidències més o menys herètiques, acarnissadament encalçats i desarticulats per la Inquisició: el tarannà monolític del catolicisme hispànic modern no és un fet espontani, sinó el resultat d'aquesta vigilància i repressió del Sant Ofici, que anorrea qualsevol novetat.

Molts dels trets d'aquest grup són compartits amb el moviment dels «alumbra-dos», dins del qual cal enquadrar-lo: quietisme doctrinal, qüestionament de la jerarquia eclesial –l'autoritat del papa–, dels sagraments –l'eucaristia i el secret de

14. Sobre la «sollicitatio ad turpia in confessione», vegeu les monografies: SARRIÓN, *Sexualidad y confesión...*; J. A. ALEJANDRE, *El veneno de Dios. La Inquisición de Sevilla ante el delito de sollicitación en confesión*, Madrid, Siglo XXI, 1994; G. DUFOUR, *Clero y Sexto Mandamiento. La Confesión en la España del siglo XVIII*, Valladolid, Ámbito, 1996; HALICZER, *Sexualidad en el confesionario...*, i A. TOLDRÀ, *Per la reixeta. Sol·licitació sexual en confessió davant la Inquisició de València (1651-1819)*, València, Universitat de València, 2017.

15. V. GRAULLERA, «Mujer, amor y moralidad en la Valencia de los siglos XVI y XVII», dins A. REDONDO (dir.), *Amours légitimes, amours illégitimes en Espagne (XVIe-XVIIe siècles)*, París, Publications de la Sorbonne, 1985, 109-119.

confessió– i d'elements formals de la religió –la predicació, les almoines–; també el fet de concebre les relacions sexuals com a sagraments. Elements més originals, de fet ben estranys, són el sacerdocí femení assumit per Gertrudis i la seua divinització i adoració. Tanmateix, malgrat aquest capteniment obertament trencador és cridaner que la devoció inicial i central del conventicle no deixa de basar-se en l'adoració a l'eucaristia, la presència física de Crist, en aquest cas heterodoxament dins del cos de Gertrudis.

Malgrat la seua singularitat i estranyesa als nostres ulls, la primavera d'amor del 1668 del cercle de Gertrudis Tosca s'explica per la conjunció de diversos processos històrics d'índole social i religiosa: l'efervescència espiritual, amb proliferació d'inquiets grupuscles pietosos a la València del segle XVII, un context mental que estimula les actituds –i comportaments– crítics amb l'Església, la generalització dels deliris místics i la set de prodigis, comuns en la religiositat barroca hispànica, i la influència prèvia de l'heterodòxia quietista de mossén Oliver, aparentment únic lligam teòric amb el moviment dels «alumbrados». Tot el qual cal combinar encara amb altres elements, com ara el desig sexual reprimat de tots els protagonistes, la credulitat, en especial de les dones assistents, inclosa Gertrudis, les seues innegables vanitat i transgressora voluntat de poder, estimulades per l'adoració que rep, i també l'enorme fascinació personal que exerceix sobre homes i dones.

Annex

FRAGMENTS DE L'INTERROGATORI A GERTRUDIS TOSCÀ, DEL PROCÉS CONTRA LLUÏSA JOSÀ, AHN INQUISICIÓN 1786, EXP. 4.

Inquisició, València, 24 gener 1669.

(f. 28r.) En el Santo Oficio de la Inquisición de Valencia, en veinte y quatro días del mes de henero de mil seiscientos y sesenta y nueve años, estando en su audiencia de la mañana los Señores Inquisidores lizenziado Don Juan González de Texada y el Doctor Don Juan de Casteldases pareció una muger, a la qual fue recibido juramento en la forma devida de el derecho, so cargo del qual prometió decir verdad y guardar secreto, y dixo llamarse

Getrudis Tosca, muger de Vicente Ligasa, de oficio mercader, vecina de Valencia, que vive al pie de la Cruz, junto a la calle de los Exarques, de edad de veinte y ocho años.

Esta rea y testigo pidió audiencia de su voluntad para declarar ciertos errores en que havia estado y de algunas cosas que havia echo y dicho y visto hacer y decir a diferentes personas que nombró, y porque havia conocido que eran cosas tocantes al Santo Oficio se delató y declaró contra Luisa Chosà lo siguiente.

Item declara que los dichos mosén Torres y mosén Chosà dixeron a esta que se rindiese, que la habían de vesar la mano estando esta en la cama, y que aunque esta se resistió dixeron que no tenía remedio, que era Luz de Dios y que se rindiese y pasase por ello, y a las instancias que le hicieron la vesaron las manos a esta. Y asimismo dixo a esta dicho Torres en otra ocasión que tenía luz de que habían de llegar a acto carnal, y esta negava, y decía el Torres: –Que no tiene Vuestra

Merced la mesma luz? Y después, en otra ocasión, el día de los Apóstoles (ratllat: san Pedro y san Pablo) san Phelipe y san Tiago, bolvió el dicho Torres a instar a esta sobre lo mismo, y la hacía argumentos y la decía que se rindiese, y a fuerza de él decir (f. 28v.) era luz de dios la instó para que subiera al aposento, y entonces esta entró en consideración y la vino a la imaginación de que todo lo que esta hacía era voluntad de Dios, y así le pareció era gusto de Dios, y con esto subió a su aposento y allí executaron el acto carnal dicho Torres y esta, y después otro día bolvió dicho Torres, y estando Jusepa Climent, doncella, presente, y entendiendo esta era voluntad de Dios [...] executó otro acto carnal con dicho Torres, estando presente dicha Jusepa, diciendo que era voluntad de Dios estubiese presente a dicho acto carnal dicha Jusepa, porque esta se humillase más [...] dixo esta después de dicho acto que, sabiendo esta era voluntad de Dios el tener tales actos torpes y desonestos, los azía, aunque fuera en medio del mercado, por ser voluntad de dios, y que aunque esta lo sentía lo executava por parecerla era gusto de Dios [...] (f. 29r.) [...] por ser tarde cesó la audiencia.

Atendiendo a que dicha Getrudis estaba preñada y de próximo al parto se suspendió el continuar su deposición asta que estubiese con salud para poder bolver, y habiendo imbiado a llamarla, se tubo relación de que había muerto.

Ante mí, el licenciado Don Francisco Fernández de Marmanillo.

Sacado del proceso de la dicha Getrudis Toscá, donde queda el orijinal de donde se sacó y con el que concuerda.

FRAGMENTS DE L'INTERROGATORI A MOSSÉN JOSEP TORRES, DEL PROCÉS CONTRA LLUÏSA JOSÀ, AHN INQUISICIÓ, EXP. 4 (1786).

Inquisició, València, 29 gener 1669.

(f. 243r.) [...] ha tenido, creído y afirmado que los tocamientos y actos carnales (f. 243v.) y qualquier cosa desonesta obrada con dicha Getrudis [...] no serían pecado, antes bien sentía este que sería perfección y el no hacerlo sería pecado, y en dicha conformidad y con dicha creencia lo executó este con dicha Getrudis, conociéndola carnalmente, que serían los actos carnales de cópula más de veinte, y los ósculos y tactos desonestos con la dicha Getrudis tantos que no se acuerda, y de dichas cópulas queste tubo con la dicha Getrudis fueron dos de ellas en lugar sagrado, esto es, en la capilla de la comunión de la parroquia de San Miguel, y en el mismo puesto de la capilla tubo ósculos y tactos desonestos este con la dicha Getrudis muchas veces, pero la dicha Getrudis en dichos tactos no tenía displicencia, ni en las cópulas, antes bien la dicha Getrudis daba a entender que era bien echo y que era lícito y medio para alcanzar la perfección, tanto en ella como en los que con ella tubiesen cópula y tactos carnales de todos los sobredichos, así hombres como mugeres [...] creían ambos que con dichas cópulas se sacaba alma de purgatorio [...] (f. 244r.) [...] las cópulas carnales que este tubo con dicha Getrudis siempre fueron en parte retirada, si no fueron tres veces en presencia de la dicha Jusepa Climent y dos veces en presencia de el vicario Chosà, y el hacer y tener dichas cópulas carnales en presencia de la dicha Jusepa fue porque ya estaba advertida de este que dichas cópulas no eran pecado, y si bien dicha Jusepa la primera

vez que asistió a ellas dio a entender y dixo que avía tenido sentimiento y pena de allarse presente al sobredicho acto carnal [...] en dicha conformidad tubo la dicha Jusepa tactos desonestos y ósculos con la dicha Getrudis en las verendas, en presencia de este, y también declara que los dichos mosén Chosà y mosén Navarro tuvieron cópulas con la dicha Getrudis, y cree este que lo acían creyendo también como este que no eran pecados, y los repitieron muchas veces [...] después, entre este y los sobredichos se hablaba sin reparo ni empacho de las dichas cópulas que avían tenido con dicha Getrudis, y este [...] dio a entender lo mismo a dichas todas mugeres que ha nombrado, diciéndolas que si la dicha Getrudis dixese que también este tubiese cópula con (f. 244v.) ellas, la tendría sin pecado, y este se acuerda que de las dicha mugeres las dicha Ángela y Jusepa estaban resueltas a executar dichas cópulas con este o con qualquier otro que la dicha Getrudis lo mandara, de los dichos Chosà y Navarro, pero no se executó porque no lo mandó dicha Getrudis.

